

את מי אנחנו מפחידים? התפתחות הגישה הצה"לית למבצעי גמול והרתעה מול ארגוני טרור וגרילה

אל"ם ערן אורטל¹

גישת "מבצעי ההרתעה" נדונה רבות בצה"ל. המאמר מביא סקירה היסטורית של פעולות תגמול ושל מבצעי הרתעה וטוען כי מדיניות "מבצעי ההרתעה" של העשורים האחרונים אפקטיבית פחות מזו שהשתקפה בפעולות התגמול של העשורים הראשונים. בעוד שפעולות התגמול המקוריות בדרך כלל הרתיעו את מדינות ערב עד כדי שינוי מדיניותן, דווקא בעשורים האחרונים נראה כי השפעת פעולות צה"ל על המדיניות הבסיסית של האויב, למרות תקופות שקט, פחתה. בעיני הכותב, נעוץ המפתח להבנת התופעה באמינות האיום הישראלי העיקרי בעיני האויב - נכונותה להסלים למלחמה מכריעה. מכאן שהמבצעים ניתנים להבנה רק במסגרת של אסטרטגיה כוללת יותר שבקצה - נכונות ומוכנות ישראל להפעיל כוח מכריע.

מבוא

"מבצעי הרתעה", "פעולות תגמול", "מערכה משברית", "מבצעים מוגבלים" - אלה הם רק חלק מהכינויים שבהם עשה צה"ל שימוש לאורך השנים בהקשר של מבצעים צבאיים גלויים לפגיעה באויב, שאינם מלחמות. יצאנו לפרוס יריעת ייחוס היסטורית על-מנת לברר את שורשיה של תפיסת מבצעי ההרתעה הצה"לית, במטרה לאפשר לאחרים להפיק ממנה תובנות עכשוויות.

כשמטרה זו לנגד עינינו, בחרנו לנסות ולאתר דפוסים חוזרים מצד אחד, וממדי השתנות מצד שני, בהתפתחות עולם מבצעי התגמול וההרתעה הצה"ליים, תוך שאנו נמנעים במכוון

¹ אל"ם ערן אורטל משרת כראש צוות החשיבה במרכז דדו. תודה מיוחדת לחוקרי מרכז דדו יניב פרידמן ואייל ברלוביץ' על המקורות ההיסטוריים הראשוניים שהעמידו ממחקריהם הם לטובת סקירה זו, ולד"ר אוהד לסלוי על הערותיו המועילות.

מהגדרה מגבילה של התחום.

בפרק הראשון נדון בשלושת העשורים הראשונים של מדינת ישראל. למרות הריחוק בזמן תקופה זו מהווה הן מקור להבנה של השתנות התפיסה בעשורים האחרונים, והן השראה לתפיסות אפשריות חדשות. הפרק השני ידלג ישירות לעשורים של שנות ה-90 וה-2000. הדילוג על שנות ה-80 קשור למלחמת לבנון ולשנות שהייה בה. בשנים אלה הפסיקה מדינת ישראל לנסות ולייצב את הגבול הבווער התורן (לבנון) באמצעות מבצעי גמול/הרתעה/ ענישה/ אכיפה למיניהם, ויצאה להסדיר בעצמה, ובכוח, את הסביבה האסטרטגית מתוך לבנון. הפרק השלישי הוא הסיכום. על בסיס שני הפרקים הראשונים ננסה לזהות קווי המשכיות ושינוי בתפיסה הישראלית, לעמוד על עוצמות ועל בעיות בה, ולהציע פרשנות מסוימת לתפיסה, ולאופן שבו התפתחה.

אם נסכם את התובנה העיקרית, נראה כי בעשורים הראשונים, מערכה מתמשכת ומסלימה של מבצעי גמול שירתה בדרך כלל את מטרתה. ההסבר העיקרי להצלחה זו הוא האיום האמין של מדינת ישראל במלחמה, שממנה חששו מדינות ערב. המצרים בשנות ה-50, הסורים בשנות ה-60 והירדנים בשנות ה-70 המוקדמות, כולם שינו מדיניות כתוצאה מחששם מהסלמה מול ישראל. בעשורים האחרונים, לעומת זאת, נדמה שמבצעי הגמול משקפים בעיקר את אי-רצונה של ישראל לצאת למלחמות מכריעות, יותר מאשר את נחישותה להמשיך ולהסלים במידת הצורך. ייתכן שהמפתח למערכות אפקטיביות של מבצעי גמול טמון בקיומה של תפיסת הכרעה רלוונטית, ובאיום אמין למימושה.

פרק א': מבצעי גמול בעשורים הראשונים

באיור 1 אנו מציעים "מבט על" על התפתחות תפיסת פעולות התגמול של צה"ל בשלושת העשורים הראשונים למדינה. התפתחות התפיסה הישראלית מוצגת באמצעות מספר מצומצם של מבצעים שמייצגים להבנתנו מבצעים נוספים שהתרחשו באותה תקופת זמן פחות או יותר.

דפוס המבצעים בשנות ה-50 המוקדמות

בחרנו את פעולת רנטיס (ינואר 1953) ואת פעולת קיביה (אוקטובר 1953) כמבצעים מייצגים לרוח התקופה.

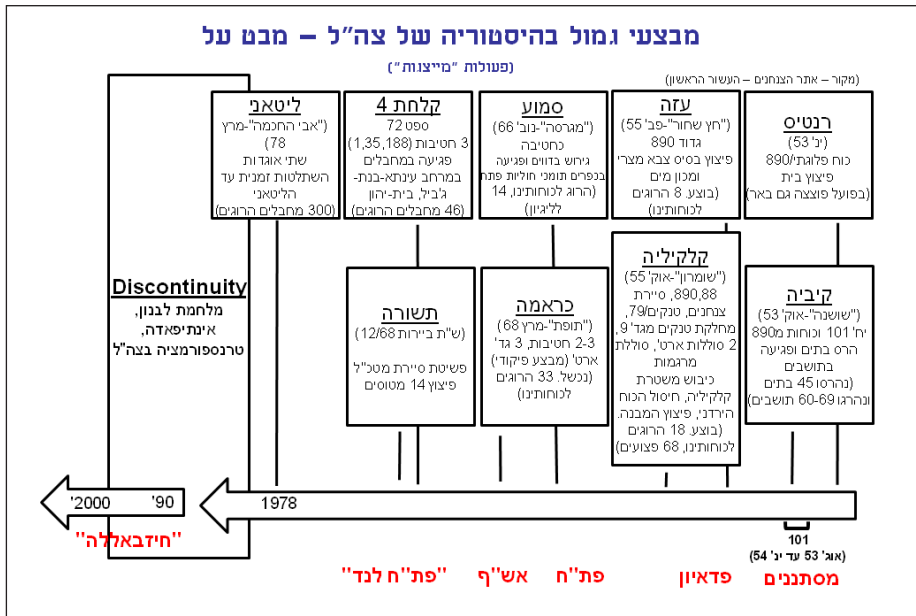
היגיון הפעולות וצורתן דומים:

1. כמעט תמיד המניע למבצע היה אירוע גבול, בדרך כלל רצח של ישראלים, שמקורו בכפרים שמעבר לקו.
2. עד פעולת קיביה (כולל אותה), הפשיטות היו מכוונות לכפרי המוצא של המפגעים² ולפגיעה במרחחים עצמם (אם ידועים, כמו במקרה של נבי סמואל), או בכפר ככלל.
3. צורת הפעולה הייתה בדרך כלל פשיטה של כוח רגלים, בדרך כלל בלילה, ובהיקפים

² לפחות על-פי החשד, בדרך כלל על בסיס הקרבה של הכפר למקום הפיגוע.

פלוגתיים עד גדודיים.³

אם נסכם את דפוס המבצעים של שנות ה-50 המוקדמות, הרי שנמצא כי מדובר במערכת מבצעים שההיגיון שלהם היה, על פניו, הרתעת האוכלוסייה הכפרית הערבית סמוכת הגבול שממנה יוצאים מסתננים ומפגעים לתוך ישראל. היגיון אחר היה תמיכה מוראלית ביישובי הספר הישראליים ובניית תחושת מסוגלות של כוחות צה"ל עצמם. הצורה האופרטיבית שנבחרה כדי לממש את ההיגיון הייתה פשיטות קרקעיות לילות בסד"כ מוגבל (עד גדוד, בדרך כלל) לפגיעה באנשים ולחבלה בתשתיות וברכוש.

תמונה 1: מבצעים "אופייניים" לעשורים הראשונים, בחלוקה לתת-תקופות.

דפוס המבצעים מ-1954 עד מבצע סיני

שנת 1954 מייצגת שינוי משמעותי בתפיסת פעולות התגמול עד אז. בחרנו במבצע חץ שחור' (פעולת עזה) בפברואר 1955 ובמבצע שומרון (פעולת קלקיליה) באוקטובר 1956, כמבצעים המייצגים שורה ארוכה של פעולות שנערכו באותן שנים (עד מבצע קדש). ניתן להבחין בשנים הללו במגמה ברורה של מבצעים המכוונים נגד כוחות הצבא של מצרים, ירדן וסוריה.

ההיגיון מאחורי מגמה זו הורכב מכמה היבטים. מצד אחד, הסערה שחוללה פעולת קיביה בעולם הביאה להפסקת הפעולות נגד כפרים אזרחיים. מצד שני, אופי המבצעים הושפע מהרצון של חלק ממקבלי ההחלטות בישראל לדרדר את המצב באופן מכוון לכדי

³ להרחבה על הרקע לפעולות אלו ועל האירועים המרכזיים שהתרחשו בגבולות, ראו: אג"ם/תוה"ד, פעילות הבט"ש בשנים 1949-1965 (צה"ל: יוני 1995), עמודים 3-18.

מלחמה.⁴ אך בפשטות, נוסף על שני ההיבטים הללו, בשנים אלה הלכו והתרבו תקריות הגבול והחדירות שבוצעו לא על-ידי האוכלוסייה המקומית אלא על-ידי המדינות עצמן או בהכוונתן. היו אלה חוליות מודיעין מצריות, או "פדאיון" שהכוונו על-ידם, פיגועי צליפה ומארב של חיילי הלגיון הירדני בירושלים, בגבול השרון ובערבה, תקריות דיג וירי סורי על יישובי עוטף הכינרת, ואף תקריות גבול של ממש בין צבא מצרים לצה"ל באזור ניצנה. העימות בגבולות שינה את פניו מעימות בין ישראל לכפריים הערביים שמצאו עצמם מעברו השני של גבול חדש ולא מסומן, לעימות עם מדינות ערב. בהתאם לכך נראה כי ההיגיון האסטרטגי שהתפתח היה הפעלת כוח נגד המדינות עצמן, שהתבטאה בצורה האופרטיבית של פשיטות חי"ר ליליות גדולות (סד"כ על-גדודי) להשמדת כוחות, מתקני צבא ותשתיות.⁵

שנות ה־60

סוריה

לאחר מבצע קדש השתרר שקט בגבול מצרים באופן כמעט מוחלט. לעומת זאת, גבולות סוריה וירדן הפכו למוקד של אי-שקט, במיוחד החל מהמחצית השנייה של שנות ה־60, על רקע הקמת הפת"ח ב־1 בינואר 1965. תהליך ההסלמה היה מהיר וצה"ל פיתח דפוס פעולות תגמול חדש להקשר החדש שנוצר.

בדרך כלל, בגבול סוריה היו ההתנכלויות ליישובים הישראליים מעשה של צבא סוריה, על רקע סכסוך הגבולות בנוגע לאזורים המפורזים ופרויקט ההטיה של מי הירדן. למול אתגר זה המשיך צה"ל בדפוס הפעולה שהתפתח בשנות ה־50, ותקף כפרים ומוצבים צבאיים ששימשו בסיס לכוחות הסוריים שירו על דייגים בכינרת, או שהתנכלו לישראל בצורות אחרות. פעולות תאופיק (ינואר 1960) ונוקייב (מרץ 1962) הן דוגמאות למבצעים מן הסוג הזה.⁶ בהמשך, כחלק מניסיון ישראלי למנוע את הטיית מקורות הירדן, התפתחה גישה של תקיפות אוויריות על מוצבים סורים וירי טנקים במסלול עקיף. בתחילה היה השימוש בחיל האוויר תגובתי. בהמשך, לאחר התייצבותה של ארה"ב לימינה של ישראל, הפך השימוש בחיל נפוץ יותר, אם כי פעמים רבות הוטלו מגבלות משמעותיות על אופן הפעלתו.⁷

⁴ ראה עוד על "מדיניות הדרדור" למלחמה המיוחסת לרמטכ"ל משה דיין, אצל: מוטי גולני, **תהיה מלחמה בקיץ**, כרך א' (תל-אביב: מערכות, 1997).

⁵ משה דיין, "פעולות צבאיות בימי שלום", **מערכות, קיץ-קיט** (צה"ל: אפריל 1959), עמוד 56; משה דיין, "שלב אל שלב", **מערכות, קיץ-קיט** (צה"ל: אפריל 1959), עמוד 52; משה שרת, **יומן אישי 1955** (תל-אביב: ספריית מעריב, 1978), עמוד 816.

⁶ עיקר העימותים התרחשו סביב שלושת האזורים המפורזים בין ישראל סוריה. להרחבה, ראו: מתי גרינברג, **האזורים המפורזים בגבול ישראל-סוריה**, 2 כרכים (אג"ם/תוה"ד, אפריל 1993).

⁷ עמי גלוסקא, **אשכול, תן פקודה** (תל-אביב: מערכות, 2005), עמ' 123; חשוב לציין כי פעמים רבות הפעלתו של חיל האוויר לא קיבלה את אישורו המוקדם של הדרג המדיני ושל אשכול. ראה: Ze'ev Elron, "Remarks on Air Power and the Six-Day War", *The Journal of Military History* 69 (Society for Military History, July 2005), p. 817.

השלכות פעולות ישראל על מאפייני פעילות הערבים

לקראת אמצע שנת 1966 חדלה סוריה כמעט לחלוטין מהניסיון להטות את מי הירדן, זאת כתוצאה ישירה מפעולות ישראל לסיכול ההטיה, אשר כללו הפעלה של חיל האוויר ושל ירי טנקים בכינון עקיף. הנחישות הישראלית נשאה פרי בהקשר ישיר לסוגיית ההטיה. עם זאת, התבססותה של סוריה אז כמובילת המאבק הערבי בישראל חיבה אותה להמשיך את המאבק; זה התבטא באופן ישיר בעימותים באזורים המפורזים, ובאופן עקיף בפעולות הפת"ח. גם הפעם ביקשה ישראל להפגין נחישות דומה. נחישות זו משתקפת בקרב האוויר ב־7 באפריל מעל דמשק, באיומי רבין⁸ ואשכול על המשטר הסורי ואף בתוכנית הישראלית לפעולת גמול שתפגע קשות במשטר הבע'ת. למרות האיומים הישראלים, המשיכו הסורים לשלוח את הפת"ח לפעולות כנגד ישראל.⁹ בשורה התחתונה, לפחות בסוגייה אחת חשובה (מפעל ההטייה) האיום הכוחני של ישראל הצליח לשנות את המדיניות הסורית.

ירדן

מול הגזרה הירדנית התפתחה דינמיקה שונה. ההבנה שהשלטון הירדני עצמו אינו מעודד את פעולות המחבלים איפשרה למקבלי החלטות הישראליים היגיון של פגיעה ביעדים אזרחיים קונקרטיים שנחשבו לבסיסי מחבלים, פגיעה במשתפי־פעולה עם מחבלים ופעולות מארב וחיכוך יזום עם מחבלים בשטח ירדן. נראה כי חלק מההיגיון של הפעולות הללו כלל פגיעה אגבית באוכלוסייה רחבה יותר, שנחשבה לתומכת טרור. כך, למשל, פקודת המבצע "מגרסה" כללה במפורש הוראה להשמיד מאהלי בדואים באזור.¹⁰ חלק אחר מהיגיון הפעולות הללו כלל איום מופגן על הריבונות הירדנית, ככל הנראה על־מנת להניע את השלטונות לממש את אחריותם כמדינה, לפי הראייה ישראלית. הצורה האופרטיבית שהתפתחה לשם כך כללה פשיטות הולכות וגדלות בשטח ירדן, לעומקים הולכים וגדלים ולמרכזי יישוב ראשיים יותר, ג'נין לדוגמה. מבצע "מגרסה" (סמוע), שהיה שיאו של התהליך הזה, כבר כלל פשיטת יום משורינית בסד"כ על־חטיבתי. הפקודה אף הורתה לפיקוד הדרום באופן מפורש להחזיק בשטח לפחות ארבע שעות, כלומר מודגשת חשיבות הפגנת הכוח הישראלית במרחב. רבים תפסו את הפעולה הישראלית כטעות קשה, כעדות לחוסר השליטה של הדרג המדיני על הדרג הצבאי ואף כאחד הגורמים לערעור יציבותו והמשך שלטונו של המלך חוסיין. עם זאת, אין ספק כי הפגנת העוצמה הישראלית דרבנה את משטרו של חוסיין לנקוט יד קשה ולהתעמת עם ארגון אש"ף בטרם יהיה האחרון ערוך ומוכן לעימות שכזה.¹¹ כלומר, לצד הנזק המדיני של פעולת סמוע, ההסלמה בפעילותה של

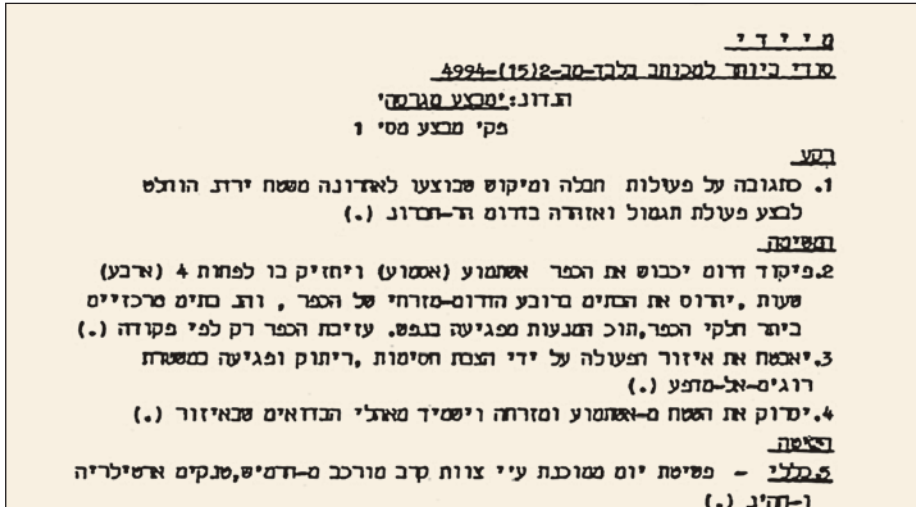
⁸ אשר ננזף על ידי רה"מ אשכול על כך.

⁹ מיכאל אורן, *שישה ימים של מלחמה – המערכה ששינתה את פני המזרח התיכון* (דביר, 2004), עמ' 70-78.

¹⁰ מבצע מגרסה (ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, 12 בנובמבר 1966), 1148/2004-943.

¹¹ עמי גלוסקא, *אשכול, תן פקודה* (תל־אביב: מערכות, 2005), עמ' 172.

ישראל אל מול ירדן¹² היוותה זרז, עידוד ואיום למשטרו של חוסיין לשנות מדיניות ולפעול באופן אגרסיבי אל מול הארגון הפלשתיני. סמוע הייתה המסמר האחרון של מדיניות איום כוחנית, שבשיאה הביאה את המלך חוסיין לפעול בתקיפות כדי להפסיק את פעולות הטרור משטחו.

תמונה 2: פקודת המבצע של מבצע "מגרסה" (מתוך: ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, 25 בפברואר 2017).

את מבצע כראמה, שהתרחש אחרי מלחמת ששת הימים, אפשר אולי לפרש כניסיון לשחזר את ההצלחה (בדיעבד) של סמוע. כידוע, מבצע "תופת" כוון גם הוא לבסיס אש"ף בבקעת הירדן, ובוצע גם הוא כפשיטה משוריית בסד"כ של כאוגדה, תחת פיקודו הישיר של פיקוד המרכז. החידוש בכראמה היה שילובו של חיל האוויר במבצע, עוד בשלב התכנון המוקדם.¹³ כלומר, בסופו של תהליך התפתחות, הצורה האופרטיבית שנבחרה הייתה פשיטות יום גדולות ומשורייתות כמטב תורת הקרב הממוכן המשולב, לפגיעה ביעדי מחבלים בתוך שטח ירדן.¹⁴

שנות ה-70 - העידן הלבנוני

מלחמת ששת הימים הסירה למעשה את האיום הסורי מעל יישובי הגליל. לא כך בגבול הירדני, שם תפסו יישובי עמק בית שאן את מקומם של יישובי השרון וחבל לכיש, כיישובי

¹² זכי שלום, **דיפלומטיה בצל מלחמה** (משרד הביטחון והמכון למחקרי ביטחון, 2007), עמ' 160; ראה, למשל, פעולת 'סמוע' לעומת פעולת 'צוק סלע' (28 במאי 1965), פעולת 'יהלום' (5 בספטמבר 1965) ומבצעי 'אלפא' ו'יוסף' (30 באפריל 1995).

¹³ בפעולת 'סמוע', רק שנתיים קודם לכן, נמנע צה"ל במכוון מהפעלה יזומה של מטוסים, ואלה הוגבלו למשימות ממסור ול"הפגנת נוכחות". חיל האוויר הפך למשתתף פעיל רק עם הסתבכות המבצע. ראה: פקודת מבצע "מגרסה" (ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון), 943-1148/2004.

¹⁴ זאב דרורי, **אש בקווים מלחמת ההתשה בחזית המזרחית, 1967-1970** (מודן ומערכות, 2012), עמ' 114-148.

ספר מאוימים. איום הארגונים הפלשתינים נמשך, ופעולות צה"ל לפגיעה בבסיסי מחבלים בירדן נמשכו גם הן, עד שבשנת 1970 פעל המלך הירדני בכוח וסילק את הארגונים הפלשתינים מהממלכה, במה שנודע כ"ספטמבר השחור".

סילוק המחבלים מהממלכה הירדנית, לא בשל החשש מפעולות צה"ל אלא דווקא מתוך חשש פנימי, הביא לסיומה את תקופת "ארץ המרדפים" ופעולות התגמול מול ירדן. או אז החל העידן הבא במלחמת הגבולות של מדינת ישראל - העידן הלבנוני. ההתבססות של ארגוני הטרור הפלשתיניים בדרום לבנון, "הפתח-חלנד", והסמיכות הרבה של יישובים ישראלים לגבול לבנון, הביאה לאחת התקופות הקשות שידעה ישראל בהקשרי טרור הגבולות שלה. התקופה אופיינה בפגיעים גדולים. רובם התבצעו בחדירת גבול יבשתי ומיעוטם בחדירה ימית, וביניהם ניתן למנות את הטבח בקרית שמונה, הטבח במעלות, כפר יובל, אוטובוס אביבים, אוטובוס הדמים בכביש החוף, מלון סבוי, בית הילדים במשגב עם, פיגוע נהריה ועוד.

בעיית לבנון חלקה קווי דמיון עם האתגר הירדני של שנות ה-60. גם לבנון הייתה מדינה חלשה יחסית, בעלת אוריינטציה פרו-מערבית, שבה ניצלו ארגוני הטרור הפלשתינים את מגבלות המשילות כדי ליצור בסיס פעולה שלהם. ההקשר הזה הגביל מאוד את היכולת של מדינת ישראל לצפות מהממשלה הלבנונית להיות אפקטיבית בבלימת הטרור הפלשתיני משטחה. בשונה מהמקרה הירדני, צבא לבנון היה חסר, כמעט לחלוטין, את היכולת ואת הרצון ללחום בכוחות צה"ל ובגורמי כוח אחרים. זאת ועוד, בסביבה הבין-לאומית של שנות ה-70, מדינת ישראל לא יכלה לפתח אסטרטגיה של פגיעה מכוונת במדינה הלבנונית השברירית והפרו-מערבית (יחסית).

לכן, ההיגיון המוביל של מבצעי צה"ל בשנים הללו היה ההיגיון של פגיעה במחבלים עצמם, אם כדי להחלישם ולרסנם, ואם כדי לשפר את יכולתם של גורמי כוח לבנוניים אותנטיים בקרב האוכלוסייה הלבנונית עצמה לייצר משקל-נגד לנוכחות הארגונים הפלשתיניים במרחב. הצורה האופרטיבית שנבחרה הייתה פשיטות יום משוריינות, כאשר לפנייהן התבצעה פתיחת צירים רגלית לילית, בהיקפים גדולים של סד"כ ושל מרחב. פשיטות אלו נועדו ליזום חיכוך קרבי עם המחבלים ולגרום לנפגעים רבים בצד השני (סדרת מבצעי "קלחות" ומבצע ליטאני). חשוב לציין כי בתקופה זו כבר ניכרת נטייה צה"לית ברורה להדגיש את הצורך במיעוט נפגעים לכוחותינו.¹⁵

פעולות העומק

יחד עם המלחמה בארגונים הפלשתיניים בגבול הצפון, התאפיינו שנות ה-70 בגל פיגועי טרור בזירה הבין-לאומית, בעיקר חטיפות מטוסים. פשיטת סירת מטכ"ל על שדה תעופה בביירות בשנת 1968, ומבצע 'אביב נעורים' בשנת 1973, היוו מודל חדש של פעולות גמול;

¹⁵ ראה, למשל, את דברי משה דיין, שר הביטחון: "אינני מקבל את זה שעל ידי שנעשה פעולות מעבר לגבול לבנון תסלק משם את הפתח... נהרוג 100... גם זה לא ישים קץ לפתח... יש להיזהר מכישלונות ואבדות. בין כה וכה לא נגמור עם הערבים. כאשר אתה חוזר מפעולה נולדים בינתיים יותר פתחים מאשר הרגת." דברי משה דיין, **כנס ספ"כ** (ארכיון צה"ל: 13 בינואר 1970), 52/2/2017.

שוליות הכוח אווירי

מעניין שבמשך רוב התקופה הנסקרת, לפחות עד מלחמת ששת הימים, נחשב חיל האוויר כמי שנמצא מחוץ לגבולות המערכה של מבצעי הגמול למיניהם. גם לאחר שהפך חיל האוויר להיות כוח מודרני ובטוח בעצמו, נמנעה מדינת ישראל מלהפעיל אותו כאמצעי הגמול המרכזי בגבולות. בדרך כלל, מטוסי קרב היו מעורבים במבצעים הללו רק משאלו הסתבכו והפכו לימי קרב מורכבים מול הצבאות הסדירים, כמו בפעולות סמוע, כינרת וכראמה.

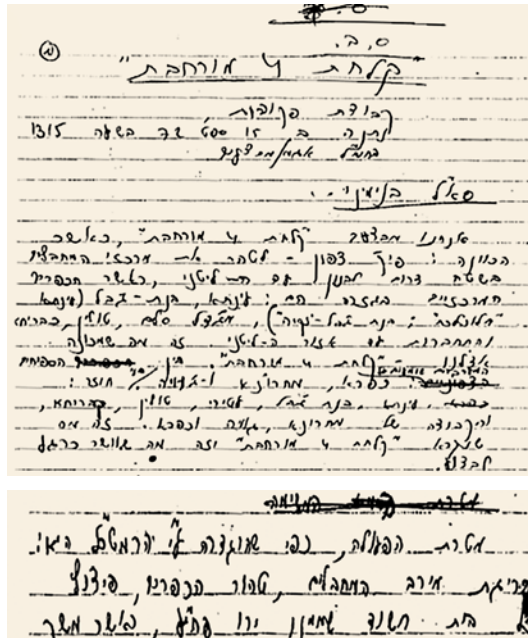
עומק

על רקע תופעת פיגועי חו"ל שהחלו בסוף שנות ה־60 והתגברו מאוד בשנות ה־70, ועל רקע הניסיון המבצעי המתגבר של צה"ל בשנות מלחמת ההתשה במצרים, נוצר דפוס נוסף של מבצעים - תקיפות אוויריות ומבצעי כוחות מיוחדים בעומק. כאלה היו הפשיטה על שדה התעופה בבירות בשנת 1968 ומבצע 'אביב נעורים'. מבצעים אלה כוונו בדרך כלל לפגיעה במנהיגי המחבלים, בשונה מפגיעה בכוחות מחבלים, ונועדו הן לצורכי הרתעה והן לצורכי פגיעה תפקודית בארגונים. בשנת 1988 הגיע היגיון זה לשיאו בפשיטה צה"לית לחיסול אבר־ג'יהאד בתוניס.

"יותר גדול, יותר רחוק"

אם נתבונן מגובה רב מאוד בהתפתחות המבצעים שנסקרו כאן, ניתן יהיה לזהות דפוס של מבצעים הולכים וגדלים. מה שהחל כפשיטות חי"ר ליליות בסד"כ פלוגתי ומטה בשנות ה־50 המוקדמות, הפך לפשיטות גדודיות וחיבתיות בהמשך. פשיטות הלילה הפכו לפשיטות יום, החי"ר הפך לכוחות המשולבים בשריון ולבסוף, המבצעים החטיבתיים הפכו למבצעים רב־אוגדתיים משוריינים (כראמה, ליטאני). כמובן שקיימת קורלציה בין עוצמת האיום הצבאי ביעד (שומרי הכפר בהתחלה, ובסיסי צבא מבוצרים בהמשך) ומיומנותו הצבאית של צה"ל בהפעלת כוחות, לבין מורכבות המבצעים.

מעט לעת התברר כי הצורה האופרטיבית מיצתה את עצמה וכי יש לייצר צורה אופרטיבית (ולעיתים גם היגיון פעולה) חדשה. כך היה כשפעולת קיביה איימה על מעמדה הבין־לאומי של ישראל, כשפעולת שומרון (קלקיליה) גבתה את חייהם של 18 חיילים או כשכראמה הפכה לסיפור ניצחון של האויב דווקא.

תמונה 4: פקודת המבצע של 'קלחת 4', בכתב יד. "המטרה: הרגת מרב המחבלים, טיהור הכפרים, פיצוץ בית חשוד שממנו ירו פח"ע" (ארכיון צה"ל)

פרק ב': מבצעי גמול בעשורים האחרונים - השנים המעצבות את החשיבה הצה"לית הנוכחית

רקע לתקופה

שנות ה-90 ואילך מוגדרות כבר לענייננו בהקשר צבאי אסטרטגי שונה בתכלית מזה של שלושת העשורים הראשונים של המדינה; התפתחות הטכנולוגיה הצבאית (המודיעין, האש ומהפכת הדיוק) תום המלחמה הקרה ותחילת עידן המשא ומתן (חתירה לשלום באמצעות החזרת שטחים והיפרדות).

בשנת 1982 יצא צה"ל למבצע 'שלום הגליל'. למעשה, מלחמת לבנון הראשונה מבטאת הכרה ישראלית כי תפיסת הגנת הגבול ופעולות התגמול בלבנון, תפיסה שהתהוותה ושיושמה בעשור שקדם למלחמה, הפכה לבלתי רלוונטית. הנימוק הרשמי למבצע היה הצורך להסיר מגבול הצפון את איום אש"ף בכלל, ואת איום הקטיושות בפרט. היכולת הארטילרית, שעיקרה בקטיושות, היא שהפכה באופן סופי את אתגר אש"ף בצפון לאתגר שכלפיו תפיסת ההגנה הצה"לית, זו המבוססת על מכשול גבול ועל פעולות תגמול, לא נתפסה עוד כמספקת.¹⁷

¹⁷ שמעון גולן, מלחמת שלום הגליל - עיקרי ההחלטות והמהלכים, שמור (מחלקת היסטוריה, יוני 2012), עמ' 34-9.

אי־המשכיות בתפיסה

השהייה הישראלית בלבנון בשנות ה־80 והשלכותיה, יחד עם תמורות אחרות שהתחוללו בעולם המדיני והצבאי בעשורים אלה (80'–90'), הגדירו מחדש את האסטרטגיה הישראלית בכלל, את התפיסה הישראלית הצבאית, ולעניינו - גם את האופן שבו אנו יוצאים למבצעים שאינם מלחמות. ניתן להבחין בבירור בכך שהחל משנות ה־90 פיתח צה"ל היגיון פעולה ודפוסים אופרטיביים שונים במהותם מאלה שהתווה בעשורים הקודמים. במילים אחרות, יש כאן חוסר המשכיות ברור. כרונולוגית, ניתן לראות את אי־המשכיות הזו באמצעות הפסקת דפוס מבצעי הגמול בשנות ה־80, שנות השהייה בלבנון וההתכנסות לרצועת הביטחון.

שנות ה־90 - "תחזיקו אותי"

בשנת 1985 נסוג צה"ל מרוב השטח שכבש במלחמת לבנון הראשונה והתייצב בדרום לבנון ברצועה שכונתה "אזור הביטחון". באותן שנים, בשלהי מלחמת האזרחים בלבנון, התהווה בה מאזן כוחות חדש. חיזבאללה היה לאויב העיקרי שפעל נגד צה"ל בלבנון, ובידיו רקטות לפגיעה ביישובי הצפון.

עד מהרה מצא את עצמו צה"ל במצבים של הסלמת הפיגועים באזור הביטחון, וכן של גלישת העימותים אל יישובי הגליל, בדרך כלל בירי קטיושות, כתגובה לפעולות צה"ל כנגד חיזבאללה בלבנון. אם בשנות ה־50 היה זה צה"ל שהסלים את תגובותיו נגד אוכלוסייה ובסיסי צבא ערביים כדי לרסן את פעולות המחבלים בשטח הארץ, הרי שבאזור הביטחון של שנות ה־90 היה זה חיזבאללה שהפגיז את קריית שמונה על־מנת להכתיב לצה"ל כללי משחק ברצועת הביטחון.

בתקופה זו בוצעו שני מבצעים יזומים גדולים: 'דין וחשבון' (1993) ו'ענבי זעם' (1996). שני המבצעים הינם פועל יוצא של ההסלמה המתמשכת ברצועת הביטחון. שני המבצעים היו למעשה מבצעי "מנופים", קרי; הכוח הצבאי אמנם פעל נגד מטרות של חיזבאללה, אך האיום האמיתי קוון כנגד היציבות בלבנון בכדי להניע את הממשלה הלבנונית ואת הפטרון שלה, הממשל הסורי, לרסן את חיזבאללה.

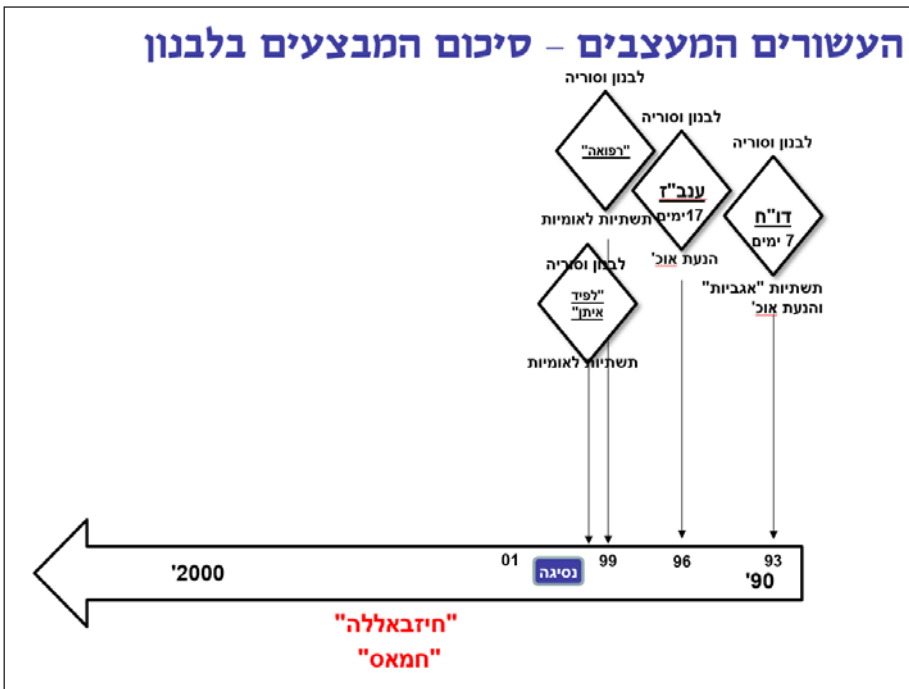
הצורה האופרטיבית שנבחרה הייתה חדשה יחסית להיסטוריה הצה"לית: עד שנות ה־80, עיקר הכוח הצה"לי הופגן ומומש ביבשה. במבצעי שנות ה־90 נעשתה רוב הפעלת הכוח בדמות של אש מנגד, אווירית בעיקרה אך גם אש ארטילרית, על מטרות מחבלים ועל מטרות תשתית, כמו תשתיות תחבורתיות במרחבי פעולה של חיזבאללה וכדומה. תקיפת המטרות בדרום־לבנון יועדה להשיג אפקט נוסף - הנעת האוכלוסייה הדרומית לעבר ביירות על־מנת להגביר את הלחץ על הממשלה הלבנונית. יחד עם הנעת שיירות הפליטים הדרומיים צפונה, הונעו כוחות צה"ל בישראל לעבר גבול הצפון, כאיום מתהווה להסלמה נוספת של המבצע.

'דין וחשבון' ו'ענבי זעם' היו למעשה מבצעי אש מדורגים שהוסלמו במדרגות שתוכננו

מראש, במטרה להבהיר לאויב כי כדאי לו לעצור את ההידרדרות בטרם מלחמה. בשפת ילדי בית הספר, ניתן להגדיר את הרעיון המרכזי כמבצעי "תחזיקו אותי".

סוף שנות ה-90 - גמול אווירי

לקראת סוף העשור הבשילו בצה"ל קווים תפיסתיים אחרים. מבצעי 'רפואה חליפית' ו'לפיד איתן' שיקפו מבצעי גמול-הרתעה שהאלמנט המרכזי בהן היה תקיפות אוויריות. נוסף על יעדי חיזבאללה בדרום, נכללו במבצעים אלה גם מטרות תשתית לבנוניות ומטרות עומק. ה"מנוף" נפרד מהבעיה המבצעית עצמה (חיזבאללה בדרום), לא רק בהיגיון אלא גם בצורה האופרטיבית, ופנה היישר למה שנתפס כ"גורמי הכוח" בלבנון - ממשלות לבנון וסוריה, וכן האינטרס הבין-לאומי ביציבות באזור.¹⁸

תמונה 5: "היגיון וצורה", תרשים המתאר את המבנה המערכתי של מבצעי שנות ה-90.

הרקע לכך היה מגוון: להגות הצבאית על הפעלת כוח אווירי נוספה דוגמה חיה בדמות המלחמה האווירית באמצעות חימוש מדויק בקוסובו.¹⁹ בישראל, בחירות 1999 נוהלו על בסיס מצעו של אהוד ברק שהבטיח נסיגה מלבנון. במילים אחרות, לא רק שלא ניתן היה

¹⁸ גור ליש, "מלחמת לבנון השנייה והתקופה שקדמה לה", מערכות, 466-467 (צה"ל: 2016), עמ' 39.
¹⁹ יעקב עמידרור, "לקחי קוסובו - הרהורים ראשוניים", מערכות, 365 (צה"ל: אוגוסט 1999), עמ' 38-41; משה עברי סוקניק, "האם לקחי קוסובו משרים ירידה בלחימת התמרון המסורתית היבשתית?", מערכות, 368 (צה"ל: דצמבר 1999), עמ' 26-27. לנושא אף הוקדש גיליון מיוחד: חגי גולן (עורך), "שנה למלחמה בקוסובו", מערכות, 371 (צה"ל: יולי 2000).

לאיים עוד באמינות כלשהי בהרחבה, אפילו זמנית, של נוכחות צה"ל בדרום-לבנון, אלא שהייתה דוגמה חיה למבצע אכיפה אווירי, שנחשב באותה העת למוצלח. כל אלה, יחד עם העובדה שלבנון הלכה והתייצבה, כלומר "היה לה מה להפסיד", השפיעו מאוד על דרך הפעולה שנבחרה במשבר התורן שהתרחש ברצועת הביטחון במאי 1999. היה זה מבצע "רפואה חליפית". בעקבות ירי קטיושות נרחב לעבר ישראל, תקף צה"ל מגוון יעדי תשתית בלבנון ופגע קשות בכלכלה הלבנונית. ההיגיון אשר עמד מאחורי אופן הפעילות היה לגבות מחיר מכל גורמי הכוח בלבנון אשר מסייעים לחיזבאללה; החל מהארגון עצמו, שמפקדותיו הופצצו, דרך ממשלת לבנון, וכלה בממשלת סוריה אשר נטל אספקת החשמל ללבנון עבר אליה. ישראל רצתה לאותת כי תקיפה של מטרות ישראליות לאחר הנסיגה המתוכננת מלבנון, תיענה בתקיפה מקבילה של מטרות אזרחיות.²⁰

לבנון בראשית שנות ה-2000

על-פי תוכניתו המדינית של ראש הממשלה אהוד ברק, נסיגת צה"ל מלבנון בשנת 2000 נועדה להיות נסיגה בהסכמה. על-פי מדיניות זו, לבנון, סוריה והקהילה הבין-לאומית היו אמורות לגבות את הנסיגה בריסון חיזבאללה ובהפסקת פעולות האיבה מצידו. הדגש שהושם על ידי ממשלות ישראל, מאז ממשלת רבין, על ערוץ המו"מ עם סוריה, העיד על התפיסה הישראלית לפיה סוריה היא שמחזיקה בידיה את המפתח לשקט בגבול הצפוני של ישראל. בהיעדר הסכם, בחרה ממשלת ישראל לגבות את היציאה מלבנון בפיקוח ובגיבוי של האו"ם, שאישר כי צה"ל נסוג לגבול הבין-לאומי. נסיגתו המלאה של צה"ל לקו החכול גובתה ואושרה על-פי החלטה 425 של האו"ם.²¹

התפיסה האסטרטגית של ממשלת ישראל גרסה כי הנסיגה תייתר את קיומו של חיזבאללה כארגון צבאי (שכזכור, נותר המיליציה החמושה היחידה בלבנון אחרי הסכם טאיף, מתוקף עילת המאבק בכיבוש הישראלי). אסטרטגיה זו גרסה כי במידה וחיזבאללה ימשיך לאתגר את צה"ל, תגבה מדינת ישראל מחיר גבוה מלבנון במיוחד, ובעקיפין מסוריה, שהייתה לשומרת היציבות הלבנונית. ראש הממשלה ברק ניסח זאת באמירתו המפורסמת "אם תיפול שערה משערות ראשם של חיילנו - אדמת לבנון תבער".

היה זה היגיון אסטרטגי רב-עוצמה שגילם במהותו נחישות ישראלית שלא לשוב ולפתוח את החזית הלבנונית בגבול הישראלי לאחר הנסיגה. ההישג הגדול של הנסיגה מלבנון היה הפסקה כמעט מוחלטת (בהשוואה לשנות רצועת הביטחון)²² של הדימום הישראלי שם. בנסיבות השנים ההן, הדבר האחרון שמדינת ישראל רצתה היה הסלמה

²⁰ יובל כנען, **שיקולים גיאוגרפיים בבחירת מטרות להפצצות אסטרטגיות – לקחים ממלחמות ישראל**, עבודת גמר (אוניברסיטת חיפה, 2005), עמ' 65-66.

²¹ ראה: מערכת אתר צה"ל, "כך מפר חיזבאללה את החלטה 1701 של האו"ם", **אתר צה"ל**, 18 ביולי 2017. <https://tinyurl.com/yalw773b> [נבדק לאחרונה ביולי 2018].

²² למעט אירועים בהר דב וניסיונות פגיע קשים אחת לתקופה ארוכה, כמו החטיפה ב-2000, אירוע "הר וגיא", הפיגוע במצובה, וכמובן החטיפה ב-12 ביולי 2006; דני ברקוביץ, "האם ניתן לירות את ראש ההיידרה – המערכה להחלשת חיזבאללה", **מזכר 92** (המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2007), עמ' 27.

בלבנון. היגיון זה קיבל משנה תוקף נוסף עם פרוץ אירועי 'גאות ושפל' בזירה הפלשתינית, שכללו גם את מהומות אוקטובר 2000 בקרב ערביי ישראל. האינתיפאדה השנייה לא הותירה אנרגיות וקשב אסטרטגי להטרדות של חיזבאללה מלבנון. מצד שני, הפרדוקס המובנה במדיניות זו היה נעוץ בכך שההבטחה לרף תגובה חריג בחומרתו ובתגובתו הותירה לצד הישראלי דילמת החלטה קשה. התוצאה הייתה שמול התגרריות חיזבאללה נקטה ממשלת ישראל בפועל, במרחב הבלגה רחב. מכיוון שבשש השנים שבין הנסיגה למלחמה בלבנון נמנע צה"ל מפעולות גמול והרתעה משמעותיות בלבנון, נדרשנו לעסוק בפרק זה לא רק בפעולות צה"ל, אלא בעיקר בהתהוות של תפיסות הגמול וההרתעה בשיח התכנון האופרטיבי.

בצה"ל התפתח קו חשיבה שהיה מורכב מהיסודות הבאים:

1. הימנעות ככל הניתן מהסלמה ישירה מול חיזבאללה, שמשמעותה עשויה להיות פתיחה מחדש של החזית הלבנונית.
2. כתוצאה מכך, הבלגה היכן שניתן.
3. מיקוד פעולות תגובה בפטרון הסורי ותביעת אחריות ממנו.
4. בהיתן הסלמה שמחייבת פעולה רחבה יותר, הפעלת מבצע "מדורג" רחב היקף שכולל פגיעה במטרות לבנוניות וסוריות בלבנון כמנוף לחץ, מלבד פגיעה בארגון הטרור.

דיון בכלל התפתחות התפיסה הישראלית בלבנון יהיה רחב וחורג ממטרות מחקר זה. עם זאת, נציין כאן כי למעשה, התפתחות התוכניות 'דורס הלילה' ו'נתיבי ארז', שאוחדו מאוחר יותר לתוכנית 'מגן הארץ',²³ משקפת כי התוכניות האופרטיביות של צה"ל בלבנון נתפסו כסוג של פעולת גמול-מרתיע גדולה המתגלגלת בהדרגה מהקל אל הכבד. היה זה שילוב של הדפוס שנוצר ב'דין וחשבון' וב'ענבי זעם', יחד עם ניסיון לכוון את העימות באופן ממוקד ככל הניתן לעבר סוריה, מבלי לפתוח בפעולות איבה נגדה בחזית רמת הגולן. מה תומך את אבחנתנו זו?

- 'מגן הארץ', הגם שאיחדה את תוכנית מבצע האש 'דורס הלילה' ומבצע התמרון 'נתיבי ארז', הייתה תוכנית הדרגתית במובהק.
- התוכנית תוארה כתוכנית מנופים, לרבות מרכיב התמרון בה, שתוכנן כתמרון המכוון גם לפגיעה בחיזבאללה ולאיום על סוריה, מלבד הפגיעה במרחב שיגורי הקטיושות.
- הרעיון המערכתי נוסח כהפעלת לחץ ישיר על סוריה ולבנון באמצעות תקיפת יעדי כוחות סוריה בלבנון, תשתית לבנונית ויעדים מוגבלים בסוריה; פגיעה מקבילה, ישירה וקשה בחיזבאללה, יצירת איום קרקעי ומוכנות לביצועו; הנעת סוריה, לבנון

²³ הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006 – ועדת וינוגרד, דין וחשבון סופי, כרך א' (צה"ל: ינואר 2008), עמ' 276, 279; עופר שלח ויואב לימור, שבויים בלבנון – האמת על מלחמת לבנון השנייה (ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2007), עמ' 132; משה יעלון, דרך ארוכה קצרה (תל-אביב: ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2008), עמ' 204.

הצבאית. איום זה יתבצע במהלומת אש רחבה וכואבת שתיפסק באחת באופן חד-צדדי על-ידי ישראל על-מנת לאפשר את עצירת ההסלמה. היגיון זה כונה בדיוני המטכ"ל "כיבוי בפיצוץ". הצורה האופרטיבית הייתה תקיפה רחבה של מטרות חיזבאללה, רובן מטרות שחיזבאללה אינו מודע להיכרותנו איתן, צבירת כוחות מספיקים למתקפה בלבנון על הגבול, ועצירת המהלך. באם האויב לא יפסיק את פעולתו, התוכנית הייתה להכריעו על-ידי תמרון יבשתי גדול בדרום-לבנון. היגיון זה היה הבסיס ל'שוברת הקרח' ("מערכה משברית") ול'מי מרום' ("מערכה הכרעתית").

דחיית תפיסת 'מי מרום' ו'שוברת הקרח' ע"י פצ"ן

בשנת 2005 התחוללו חילופי גברי בפיקוד הצפון. האלוף אודי אדם החליף את האלוף בני גנץ. נראה כי האלוף החדש נטה לתפיסת הפעלת הכוח במדרגות ופחות לעבר תפיסות "המהלומה" וה"הכרעה" של 'מי מרום' ושל 'שוברת הקרח'. התמרון נתפס כאחד הכלים האחרונים בארגז הכלים הקיים, ואילו הפעלת האש מרחוק הפכה לדרך הפעולה המועדפת. במילים אחרות, התפיסה החדשה של האלוף אודי אדם ביקשה בתחילת המערכה לנצל את יתרונותיה של ישראל בהפעלת אש, במודיעין ובחיל האוויר, ורק לאחר מכן, אם אופן פעולה זה לא יספק את התוצאות המבוקשות, לקיים תמרון קרקעי מדורג.

"פשיטות אופרטיביות"

פיקוד הצפון העדיף, אם כן, תוכנית מדורגת מתפתחת. לתוך רעיון הדירוג הוסיף הפיקוד צורה אופרטיבית חדשה - "פשיטות אופרטיביות". צורה זו התפתחה בעקבות השפעות מזירת רצועת עזה ותביעת "אחריות מדינתית" מארגוני טרור. דפוס הפשיטות החטיבתיות בעזה נתפס כמוצלח, במיוחד מבצע 'מי תשובה', והיווה ככל הנראה מקור השראה לתפיסה שהתפתחה בפיקוד הצפון ושזכתה לשם 'יעה נאה' (2005-2006). השם "יעה" מרמז על פעילות חישוף בקו הגבול, ואכן עניין הקו ונוכחות חיזבאללה עליו הטריד מאוד את צה"ל באותן השנים.

התפתחות התפיסה בעזה בשנים 2000-2006

בשנים 2005-2000 הלך והתהווה ברצועת עזה איום חדש על העורף הישראלי - איום מרגמות ורקטות.

התנאים האסטרטגיים ברצועת עזה היו כאלה שרוב שטח הרצועה נשלט על ידי הרשות הפלשתינית. בשונה מאיר"ש, צה"ל לא כבש מחדש את ערי הרצועה במסגרת מבצע "חומת מגן" (29 במרץ עד 10 במאי, 2002) וכך נוצרה מציאות "כמו לבנונית" ברצועת עזה, כשארגוני הטרור נהנים ממרחב בטוח "מעבר לקווים" ומקרבה גדולה הן לכוחות צה"ל המחזיקים בשטח הישראלי של גוש קטיף, והן מקרבה לאזרחים ישראלים, ביישובי הגוש וביישובי העוטף.

התפתחות התפיסה עד ההתנתקות

התפתחות האיום הרקטי עד 2005 הביאה לשני דפוסים מרכזיים של מבצעי תגובה צה"ליים:

- **פשיטות במרחבי השיגור** - הדפוס הראשון נגע לרצון לפגוע במחבלים המבצעים שיגורים ובכך להשיג שתי מטרות: צמצום השיגורים והרתעת ארגוני הטרור מלהתמיד בקו פעולה זה. מכיוון שבשנים ההן רקטות הקסאם קצרות הטווח כווננו בעיקר לעיר שדרות, מבצעים מסוג זה התבצעו בעיקר במרחב צפון הרצועה, בפאתי העיירות ג'בליה, בית חנון והאזור. הדוגמה הטובה ביותר לסוג מבצעים זה הוא מבצע 'ימי תשובה' בספטמבר 2004,²⁷ שבו הופעלו כמה צוותי קרב חטיבתיים בשילוב כוחות מודיעין ואוויר לפגיעה במחבלים במרחבי העיירות של צפון הרצועה.
- **פשיטות במרחב פילדלפי** - צה"ל קישר בין היכולת לייצר רקטות קאסם ברצועה לבין ההברחות במנהרות בגבול מצרים, ולכן יוחסה חשיבות רבה ללחימה בהן במרחב ציר פילדלפי ברפיח. נוכחות צה"ל במרחב הצפוף של פילדלפי יצרה חיכוך קרבי ונפגעים לכוחותינו, ובמרחב נוצרה תבנית של מבצעי תגובה שבמהלכם הרס צה"ל בתים סמוכי גבול שמהם נורתה אש על כוחותינו ושמהם נחפרו מנהרות. דוגמה למבצע מסוג זה הוא 'קשת בענן' ממאי 2004,²⁸ שנועד להעניש את הפלשתינים בעקבות פיצוץ נגמ"ש צוות המנהרות הצה"לי, ובמישור הטקטי, לדחוק את קו הבתים האחרון של רפיח מעט צפונה.

התפתחות דפוס "מבצעי ההרתעה" בשנים 2006-2014

בשנת 2005 יצא צה"ל מרצועת עזה אחרי שפינה את היישובים הישראליים. בבסיס ההתנתקות עמדה אסטרטגיה לפיה הקיפאון המדיני בערוץ הפלשתיני מצד אחד, והטרור המתגבר מרצועת עזה מצד שני, מחייבים את ישראל לנקוט ביוזמה.

הבסיס לאסטרטגיות הנסיגה וההתנתקות, הן מלבנון והן מרצועת עזה, היה קיומן של "כתובות מדיניות" שתהיינה אחראיות לשקט ביטחוני אחרי הנסיגות, ושאותן ניתן יהיה להרתיע על-מנת שיעמדו במחויבות זו.²⁹ בעקבות חטיפת החייל גלעד שליט וירי הרקטות על שדרות ביוני 2006, יצאה ישראל למבצע 'גשמי קיץ'. אהוד אולמרט, ראש ממשלת ישראל, הטיל את האחריות לחטיפה ולהתדרדרות המצב על ממשלת חמאס:

"החטיפה הייתה באחריות ישירה של ממשלת החמאס וגורמים הקשורים אליה בסוריה... כל הפעילות הצבאית שהייתה בלילה ותימשך בימים הקרובים נועדה למטרה זו בלבד

²⁷ אמיר בוחבוט ומרואן עת'מאנה, "ימי תשובה: 130 מחבלים הרוגים", *Nrg*, 10 ביוני 2010. <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/1/ART/797/878.html> [נבדק לאחרונה ביולי 2018].

²⁸ מערכת וואלה, "הסתיים המבצע ברפיח. החיילים עזבו את העיר", *וואלה*, 25 במאי 2004. <https://news.walla.co.il/item/547595> [נבדק לאחרונה ביולי 2018].

²⁹ במקרה של רצועת עזה, הכתובת נועדה להיות הרשות הפלשתינית. עם זאת, האסטרטגיה לא השתנתה גם לאחר השלטות חמאס על הרצועה. מדינת ישראל עברה לראות בחמאס את הכתובת האחראית ברצועת עזה, למרות אי-הכרתה בו.

(החזרת גלעד שליט)³⁰.

אם כן, במבצע 'גשמי קיץ' התהווה צירוף ייחודי של היגיון ענישה וגביית מחיר מתוך פנייה לאחריות מדינתית. כמורכך, התהוותה צורה של תקיפות אוויריות המלוות באיום בפעולה קרקעית, ואח"כ בפעולה קרקעית מוגבלת ומדורגת. זהו מבנה מערכתי שנראה שנוצר בהשראת שנות הניסיון בלבנון בעשור הקודם, מהתנאים הייחודיים של עזה וממשל החמאס שהוקם באותה השנה ומעצם היכולת הטקטית של צה"ל בזמנו לגבות מחיר כבד במחבלים הרוגים בחיכוך הקרבי בפאתי הערים, באותן השנים.

בדיעבד, בישר מבצע 'גשמי קיץ' את תפיסת צה"ל כלפי רצועת עזה כפי שהתפתחה בעשור שחלף מאז. השתלטות חמאס בכוח על רצועת עזה ותהליך בניין הכוח הצבאי של הארגון אפשרו לישראל לבסס עוד יותר את התפיסה האסטרטגית לפיה ההתמודדות עם טרור הגבולות מעזה, שעיקרו תמ"ס, היא תביעתה של אחריות מדינתית מחמאס. בשונה מלבנון, המקרה העזתי הציג מתאם, גם אם לא מלא, בין זהות ארגון הטרור (חמאס) לזהות הריבון בפועל ברצועה (חמאס). כמו ביחס לממשלות לבנון וסוריה, ממשלת חמאס נתבעה לאכוף את השקט גם כלפי ארגוני טרור אחרים.

'עופרת יצוקה'³¹ (דצמבר 2007 עד ינואר 2008)

מטרת המבצע הייתה לפגוע קשות בחמאס ולצמצם את ירי חמאס ואת הפעילות החבלנית העוינת מרצועת עזה. זאת כדי לחזק את ההרתעה וליצור תנאים לשיפור המצב הביטחוני בדרום ולמנוע את גלישת העימות לזירות נוספות.³² הרעיון האופרטיבי היה לפעול אל מול מערך הרקטות של חמאס ואל מול פעיליו, למנוע מחמאס לפגוע במטרות ישראליות, ובו בזמן להיערך להרחבת המבצע.³³ במילים אחרות, ההיגיון היה לגבות מחיר מחמאס על-מנת "לייצר תנאים לשיפור המצב הביטחוני". היגיון זה היווה הדהוד של ההבנות המפורסמות ממבצעי 'דין וחשבון' ו'ענבי זעם'. המבצע אכן הסתיים בהבנות שנחתמו במעמד רבות ממדינות האזור, ובהן מצרים, שהייתה הגורם המתווך לחמאס. הצורה האופרטיבית שנבחרה הייתה מבצע מדורג שתחילתו באש (שלב שנמשך שבוע, גם אחרי שהאפקטיביות שלו מוצתה לכל הדעות) והמשכו בתמרון קרקעי, שגם הוא תוכנן במדרגות מתפתחות.

³⁰ ברק רביד, "אין לנו כוונה לכבוש את עזה ולהישאר בה", מעריב, 28 ביוני 2006. <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/1/ART1/441/724.html> [נבדק לאחרונה ביולי 2018].

³¹ דן הראל, "לחימה אסימטרית ברצועת עזה – מקרה מבחן", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 4, גיליון 1 (המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2012), עמ' 17-22.

³² שם, עמ' 21.

³³ שם, עמ' 21-22.

תמונה 7: תקיפות חיל האוויר ברצועת עזה, במבצע 'עופרת יצוקה'. ההיגיון היה לגבות מחיר מחמאס על-מנת "לייצר תנאים לשיפור המצב הביטחוני" (צילום: אבי אוחיון, לע"ם)

'עמוד ענן' (נובמבר 2012) ו'צוק איתן' (יולי-אוגוסט 2014)

שני המבצעים הבאים נוהלו על-פי אותו היגיון של 'עופרת יצוקה'. נדמה היה כי 'עמוד ענן' הביא לכדי שלמות את השילוב בין היגיון המבצע לצורתו האופרטיבית. הן הפעלתן של מערכות "כיפת ברזל", שנטרלו את הרוב המכריע של פגיעות הרקטות בעורף ישראל, והן התיווך האפקטיבי של ממשל מורסי בקהיר, הביאו למבצע צבאי יחסית. המבצע כולו התמצה בהפעלת מנוף האש האווירי מצד אחד, ובאיום קרקעי (לא אמין במיוחד, ע"פ עדות מנהיגי החמאס) מצד שני. "צוק איתן", לעומת זאת, גילם את שברו של השילוב הזה. המבצע נמשך כמעט חודשיים, ולמרות ניסיונות רבים לסיימו ללא תמרון קרקעי נאלץ צה"ל לצאת להתקפה בהיגיון מגננתי - פגיעה במנהרות חמאס שהיוו איום על עוטף הרצועה.³⁴

סיכום התקופה

צה"ל הגיע לשנת 2006 ובאמתחתו שלוש תפיסות שונות של מבצעי גמול-הרתעה, כולן ברמת בשלות והסכמה נמוכה יחסית: פצ"ן החזיק בתפיסה של הסלמה מדורגת שליבתה, אחרי שלב אש, תפיסת שטחי מפתח ופשיטות חטיבתיות על כפרים סמוכי גדר;³⁵ גורמי העבודה במטכ"ל החזיקו בתפיסה הפורמלית של 'שוברת הקרח', הכרוכה בקשר בל-

³⁴ שלמה ברום (עורך), "לאחר מבצע עמוד ענן", **מזכר מספר 123** (המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2012); עמוס ידלין, "צוק איתן - יעדי המבצע והאסטרטגיה להשגתם", מבט על, 571 (המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2014).

³⁵ עמוס הראל ואבי יששכרון, **קורי עכביש** (ידיעות ספרים, 2008), עמ' 117.

יינתק בתפיסת ההכרעה של 'מי מרום';³⁶ הרמטכ"ל עצמו החזיק, ככל הנראה,³⁷ בתפיסה שהמשיכה את תפיסת מבצעי האש העמוקים של שנות ה-90 וה-2000, קרי, תקיפות אוויריות מתמשכות שכוללות פגיעה קשה בתשתיות מדינתיות.

כל תפיסה גילמה מקור תפיסתי שונה. תפיסת מבצעי האש צמחה ממהפכת ה-RMA³⁸ של שנות ה-90 והגות המערכה מבוססת האפקטים. תפיסת המדרגות והפשיטות האופרטיביות צמחה כתמהיל של ניסיון שנות ה-90 בלבנון וההצלחות המבצעיות האחרונות ברצועת עזה, ואילו 'שוברת הקרח' נבעה מהגות מקורית שהתפתחה במסגרת חשיבה על "מערכה משברית" במטה הכללי. בפרספקטיבה רחבה יותר, ניתן למצוא קווי דמיון בין 'שוברת הקרח'³⁹ לפעולות התגמול המסורתיות של צה"ל, בכך שהאיום הבסיסי של הפעולות הוא באפשרות של המשך ההסלמה לכדי מלחמה הכרעיתית. בכל הנוגע לתכנון מבצעי גמול-מרתיע, הלקחים ממלחמת לבנון השנייה לא נכתבו בצורה פורמלית. עם זאת, ניתן אולי לסכם כך:

- יש למקד את עולם ההכנות של צה"ל במעשה המלחמה עצמו (כלומר, לא בתוכניות "אמצע").

- ארכיטקטורת התוכניות האופרטיביות בשנים שאחרי מלחמת לבנון השנייה, שכללה תוכניות מגננה ומתקפה בלבד, מהווה עדות לכך.

- הנימוק הפורמלי - גמישות היציאה למבצעי גמול-הרתעה קיימת במסגרת מרכיבי האש והפשיטות של תוכנית המתקפה. באופן לא פורמלי, חלק מהמתכננים סברו כי יש למנוע מצב שבו מקבלי ההחלטות יוצאים למלחמה בפועל, אך אינם מודעים לכך באמת. הכישלון של הגדרת המצב ("מלחמה") ב-2006, היה מהדהד.

בד בבד, באמצע העשור התחילה להתהוות סיטואציה אסטרטגית חדשה ברצועת עזה. חמאס הפך לריבון ברצועה, בנה מערכי שיגור והחל להטריד את ישראל באופן שמזכיר את שנות ה-90 בלבנון, רק בלי אחריות לבנונית וסורית.

בשנים ההם התפתחה בעזה ארכיטקטורת מערכות שכללה מדרג הולך ומסלים של תוכניות אופרטיביות. התוכניות כללו תקיפות באש והתקפות הולכות ומתרחבות בסדרי כוחות גדודיים, חטיבתיים ואוגדתיים, עד כדי כיבוש מלא של הרצועה.⁴⁰ למרות מדרג התוכניות המשוכלל, התהווה ברצועה הדפוס המוכר משנות צה"ל ברצועת הביטחון, של

³⁶ הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006 – ועדת וינוגרד, דין וחשבון סופי, כרך א' (צה"ל: ינואר 2008), עמ' 369; עמיר רפפורט, אש על כוחותינו – כך הכשלנו את עצמנו במלחמת לבנון השנייה (תל-אביב: מעריב, 2007), עמ' 353.

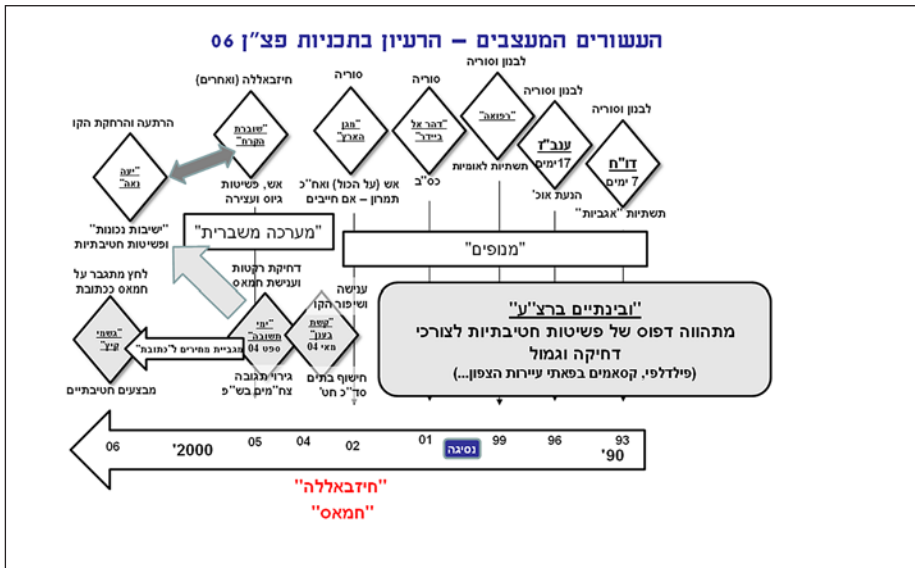
³⁷ ע"ב החלטותיו במלחמה ובקשת צה"ל להפצצת מטרות תשתית בתחילת המלחמה. חלוץ, בגובה העיניים, עמ' 371, 364.

³⁸ אג"ם/תוה"ד, "תצפית: הלכי מחשבה בצבאות העולם – המהפכה בתחום הצבאי RMA", דברי המפגש הישראלי אמריקאי, שמור (צה"ל: מאי 1998).

³⁹ הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006 – ועדת וינוגרד, דין וחשבון סופי, כרך א' (צה"ל: ינואר 2008), עמ' 369; עמיר רפפורט, אש על כוחותינו – כך הכשלנו את עצמנו במלחמת לבנון השנייה (תל-אביב: מעריב, 2007), עמ' 353.

⁴⁰ קובי מיכאל ואודי דקל, "אתגר החמאס – מה נכון לעשות", מבט על, 569 (המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2014).

מבצעי אש מדורגים. במסגרתם, מהווים כוחות היבשה איום נצור, ובהמשך מופעלים באופן מוגבל ומדורג, בעצם כהמשכו של מאמץ השחיקה מהאוויר. גם מבצעי שנות ה-90 וגם מבצעי צה"ל ברצועת עזה בעשור האחרון, להשגת הבנות עם האויב, מהווים גילום מעשי של מושג ה"הרתעה" באמצעות מנופי לחץ אלימים, מבלי לחתור להכרעת היכולות הצבאיות. בהדרגה נעלמו המבצעים הקטנים גם ממדרגי התוכניות, ונותרו מבצעים חטיבתיים ומעלה, שנעו מפגיעה קשה למטרת חיזוק ההרתעה, עד כדי ביתור הרצועה, כיבוש מרחבי השיגור בצפון וכיבושה המלא.

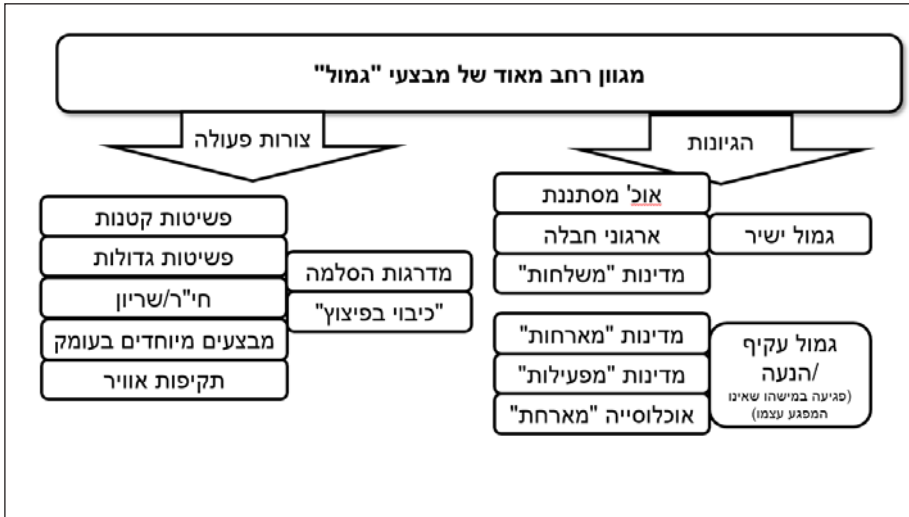
תמונה 8: תרשים המתאר את התהוות התפיסות בלבנון ערב מלחמת לבנון השנייה.

סיכום

בחינה היסטורית של סוגת המבצעים הצבאיים שאינם מלחמות, במסגרת מלחמת הגבול של מדינת ישראל נגד הפעלת טרור על אזרחיה, מעלה כי צה"ל פיתח מגוון גדול של הגיונות אסטרטגיים ושל צורות פעולה.

ניכר כי בתקופות שבהן החזיק צה"ל בתפיסת הכרעה ברורה נגד מדינות ערב, האמין בתקפותה והיה נכון גם לממשה, היה קל יחסית גם לפתח את תפיסת המבצעים המרתיעים. בסך הכול, נראה כי מדיניות מבצעי התגמול בשנות ה-50 וה-60, ואף בשנות ה-70 מול ירדן, הייתה אפקטיבית. לעומת זאת, בשנות ה-90 וה-2000, ומול רצועת עזה בעשור האחרון, נראה כי מבצעי ההרתעה נתפסים יותר כמשקפים מבוכה. המדיניות הישראלית נראית ככזו שחותרת להימנעות מהסלמה למלחמה כוללת כמעט בכל מחיר, ומכאן שהאיום במלחמה כזו אינו אמין. המבוכה נובעת ככל הנראה מהספק הקיים במערכת הישראלית

באשר ליכולת הצה"לית להביא לתוצאות מובהקות במחירים אסטרטגיים קבילים. בעוד שאיומי הטרור מרצועת עזה נעלמו אחרי 1956, ואיומי הטרור מהגדה המערבית וירדן נעלמו אחרי מלחמת ששת הימים וספטמבר השחור, נראה כי האיומים של חיזבאללה ושל חמאס כיום רק הולכים ומתפתחים.

תמונה 9: תרשים המתאר את מגוון ההגיונות והצורות של מבצעי הגמול-מרתיע שנמצאו בסקירה.

נכון שהכרעת ארגונים כמו חמאס וחיזבאללה היא עניין שונה, ייתכן שמורכב יותר, מהכרעת צבאות ערב, אך עם זאת, האבחנה נותרת בעינה; קיים קשר בין נוכחותה של תפיסת הכרעה משכנעת, לבין האפקטיביות של מבצעי ההרתעה.

יש לבחון את התלות ההגיונית בין יכולת ההכרעה הצבאית של האויב, לבין היכולת לקיים מולו תפיסה של מערכה הרתעתית, בין אם מתמשכת ובין אם קצרה. ייתכן כי המפתח למערכות הרתעתיות אפקטיביות ימצא דווקא ב"פיצוח" יכולת ההכרעה הצבאית, הפעם של ארגונים צבאיים סדירים למחצה.

מהסקירה עלולות כמה הבנות נוספות:

- **גמול-מרתיע כתהליך, לא "מבצע בודד"** - ההיגיון המערכתי של מבצעי התגמול לא נעוץ בפעולה הבודדת, אלא ברצף הפעולות, ובתהליך ההסלמה המתמיד שלהן. במבט-על ניתן לראות כי רצף פעולות התגמול של העשורים הראשונים יצר תהליך של הסלמה מתפתחת, עד כדי מלחמה (קדש, ששת הימים, ליטאני). בשנות ה-90, מבצעי האש הארוכים ('דין וחשבון', 'ענבי זעם') ניסו לגלם את מדרגות ההסלמה השונות במסגרת המבצע עצמו. החל משנות ה-90 נראה כי ההסלמה ההדרגתית מובלת דווקא על-ידי האויבים החדשים, חיזבאללה וחמאס. תפיסת ההסלמה ההדרגתית של שנות ה-90 ("תפיסת מדרגות") חתרה להימנעות ממלחמה יותר משאיימה בה.

- **היפוך תפקידים בין כוח אווירי וקרקעי** - בעוד שעד שנת 1982 ניכרה העדפה ברורה למבצעי פשיטה קרקעיים עם גיבוי אווירי במקרים של הסתבכות בלבד, הרי שמשנות ה־90 ניכרת העדפה ברורה של מבצעים אוויריים, כאשר יכולת התמרון היבשתי נשמרת כאיום בלבד. דפוס זה התפשט גם למבצעים ברצועת עזה, כשגם ב'עופרת יצוקה', ב'עמוד ענן' וב'צוק איתן' ניכרה העדפה ברורה לצבירת הכוח היבשתי כאיום, מבלי להפעילו.⁴¹
- **טשטוש האבחנה בין "מלחמות גדולות" ל"פעולות גמול"** - בשנים האחרונות בולט תהליך הטשטוש בין מבצעים מוגבלים, שעיקרם גמול־מרתיע, לבין מעשה המלחמה "הראשי" של צה"ל. הן מלחמת לבנון השנייה והן מבצע 'צוק איתן' החלו כמבצעים מוגבלים להחזרת השקט לגבולות באמצעות הרתעה. עם זאת, שני המבצעים הסתיימו בהפעלת סדרי כוחות גדולים ונפְּחִי אש השווים למה שייעד צה"ל למלחמה גדולה (במונחי צריכת תחמושת), ובאותות מלחמה רשמיים. תוכניות המלחמה המרכזיות של צה"ל הפכו לבעלות מאפיינים של מבצעי גמול גדולים, כאלה שמכוונים לכוונות האויב, ופחות ליכולותיו. משך המבצעים הארוך נובע מהתמדתו של האויב בירי לעורף. ניכר כי לו לא היה האויב מסוגל להמשיך ולהטריד את העורף הישראלי, המבצעים היו קצרים הרבה יותר. אולי אפילו כמו פשיטות הגמול של שנות ה־60.

⁴¹ ב'עופרת יצוקה' וב'צוק איתן' הופעלו כוחות היבשה ליעדים מוגבלים, רק אחרי שמוצה שלב האש וכשלו הניסיונות לעצור את המבצע בהסכמה.

רשימת המקורות:

- אג"ם/תוה"ד. פעילות הבט"ש בשנים 1965-1949. צה"ל: יוני 1995.
- אג"ם/תוה"ד. "תצפית: הלכי מחשבה בצבאות העולם - המהפכה בתחום הצבאי "RMA. דברי המפגש הישראלי אמריקאי. שמור. צה"ל: מאי 1998.
- אורן, מיכאל. שישה ימים של מלחמה - המערכה ששינתה את פני המזרח התיכון. דביר, 2004.
- בוחבוט, אמיר ועת'מאנה, מרואן. "ימי תשובה: 130 מחבלים הרוגים". *Nrg*. 10 ביוני 2010. <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/1/ART/797/878.html> [נבדק לאחרונה ביולי 2018].
- ברום, שלמה (עורך). "לאחר מבצע עמוד ענן". **מזכר מספר 123**. המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2012.
- ברקוביץ, דני. "האם ניתן לכרות את ראש ההיידרה - המערכה להחלשת חיזבאללה". **מזכר 92**. המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2007.
- גולן, חגי (עורך). "שנה למלחמה בקוסובו". **מערכות, 371**. צה"ל: יולי 2000.
- גולן, שמעון. **מלחמת שלום הגליל - עיקרי ההחלטות והמהלכים**. שמור. צה"ל: מחלקת היסטוריה, יוני 2012.
- גולני, מוטי. **תהיה מלחמה בקיץ**. כרך א'. תל-אביב: מערכות, 1997.
- גלוסקא, עמי. **אשכול, תן פקודה**. תל-אביב: מערכות, 2005.
- גרינברג, מתי. **האזורים המפורזים בגבול ישראל סוריה**. 2 כרכים. אג"ם, תוה"ד: אפריל, 1993.
- דברי משה דיין. **כנס ספ"כ**. צה"ל: 13 בינואר 1970. א"צ 52/2/2017.
- דיין, משה. "פעולות צבאיות בימי שלום". **מערכות, קיח-קיט**. צה"ל: אפריל, 1959.
- דיין, משה. "שלב אל שלב". **מערכות, קיח-קיט**. צה"ל: אפריל, 1959.
- דרורי, זאב. **אש בקווים מלחמת ההתשה בחזית המזרחית, 1967-1970**. מודן ומערכות, 2012.
- הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006 - ועדת וינוגרד. **דין וחשבון סופי**. כרך א'. צה"ל: ינואר, 2008.
- הירש, גל. **סיפור אהבה סיפור מלחמה**. ידיעות אחרונות ספרי חמד, 2009.
- הראל, דן. "לחימה א-סימטרית ברצועת עזה - מקרה מבחן". **צבא ואסטרטגיה**. כרך 4, גיליון 1. המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2012. עמ' 17-22.
- הראל, עמוס ויששכרוף, אבי. **קורי עכביש - סיפורה של מלחמת לבנון השנייה**. ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2008.
- חלוץ, דני. **בגובה העיניים**. תל-אביב: ידיעות אחרונות ספרי חמד, 2010.
- ידלין, עמוס. "צוק איתן - יעדי המבצע והאסטרטגיה להשגתם". **מבט על, 571**. המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2014.
- יעלון, משה. **דרך ארוכה קצרה**. תל-אביב: ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2008.
- כנען, יובל. **שיקולים גיאוגרפיים בבחירת מטרות להפצצות אסטרטגיות - לקחים ממלחמות ישראל**. עבודת גמר. אוניברסיטת חיפה, 2005.
- לימור, יואב ושלח, עפר. **שבויים בלבנון - האמת על מלחמת לבנון השנייה**. ידיעות אחרונות ספרי חמד, 2007.
- ליש, גור. "מלחמת לבנון השניה והתקופה שקדמה לה". **מערכות, 466-467** (2016). עמ' 36-41.
- מיכאל, קובי, ודקל, אודי. "אתגר החמאס - מה נכון לעשות". **מבט על, 569**. המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2014.
- מערכת אתר צה"ל. "כך מפר חיזבאללה את החלטה 1701 של האו"ם". **אתר צה"ל**. 18 ביולי 2017. <https://tinyurl.com/yaw773b> [נבדק לאחרונה ביולי 2018].
- עברי סוקניק, משה. "האם לקחי קוסובו משרים ירידה בלחימת התמרון המסורתית היבשתית".

- **מערכות, 368** (דצמבר 1999). עמ' 26-27.
- עמידרור, יעקב. "לקחי קוסובו - הרהורים ראשונים". **מערכות, 365** (אוגוסט 1999). עמ' 38-41.
- **פקודת מבצע מגרסה**. ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, 12 בנובמבר 1966. א"צ 943-1148/2004.
- רביד, ברק. "אין לנו כוונה לכבוש את עזה ולהישאר בה". **מעריב**. 28 ביוני 2006. <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/1/ART1/441/724.html> [נבדק לאחרונה ביולי 2018].
- רפפורט, עמיר. **אש על כוחותינו - כך הכשלנו את עצמנו במלחמת לבנון השנייה**. תל-אביב: מעריב, 2007.
- שלום, זכי. **דיפלומטיה בצל מלחמה**. משרד הביטחון והמכון למחקרי ביטחון, 2007.
- שרת, משה. **יומן אישי 1955**. תל-אביב: ספריית מעריב, 1978.
- Elron, Zeev. "Remarks on Air Power and the Six-Day War". *The Journal of Military History*, 69. Society for Military History, July 2005.